TATAR TÜRKÇESİNDE UK / ÜK KUVVETLENDİRME EDATI

Dr. Erdal ŞAHİN*

Türk dilinde kullanılan kuvvetlendirme edatlarından birisi de ok / ök edatıdır. Edatın tarihî Türk yazı dillerindeki şekli ile görev ve anlamları bazı çağdaş Türk yazı dillerinde korunmuş ve kısmen değişmiş olarak kullanımı devam etmektedir. Tatar Türkçesinde uk / ük şeklini alan edat, bu yazı dilinde birçok kelime türü ve çekimli şekil ile birlikte kullanılır. Bu yazı dilinde edat, genel olarak kendisinden önceki kelime, kelime grubu veya çekimli şekli türlü anlamlarla pekiştirir ve belirtir.

Anahtar kelimeler: *Tatar Türkçesi, Şekil Bilgisi, Kuvvetlendirme (Pekiştirme) Edatı.*

The Reinforcement Particle Uk / Ük In The Tatar Language

Ok / ök is one of the reinforcement particles of Turkic languages. Some functions and meanings the particle had in Old Turkic literary languages are still present in some contemporary Turkic literary languages. In the Tatar language the particle takes the form uk / ük and is used after various parts of speech. The particle is used to reinforce the meaning of words and groups of words to which it is addended.

Key words: *Tatar Language, Morphology, Reinforcement Particle.*

Türk dil bilgisi çalışmalarında, sözcük türlerinden edatların işlevlerine göre sınıflandırılmasında bir başlığı da *kuvvetlendirme (pekiştirme) edatları* oluşturur. Türkçedeki *dahi, da / de, ki, bile* gibi kuvvetlendirme edatları kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağla-

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

yan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır[1]. Bu tür edatların bağlamadan ziyade umumiyetle kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirlidir. Bunlar sonuna geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek için kullanılırlar[2].

Tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmakta olan kuvvetlendirme edatlarından birisi de Eski Türkçedeki şekliyle *ok / ök* edatıdır: *anta ok* "hemen sonra", *timin ök* "hemencecik", *ançulayu ok* "tam böyle (tam bunun gibi)"[3]; *özüm ök* "bizzat kendim", *ben ök* "bizzat ben", *öküş ök* "pek fazla" vb[4].

Tarihî ve çağdaş Türk dilinde *ok / ök* edatını makale konusu yaparak genişçe inceleyen Zeynep Korkmaz'a göre, "Bu edat Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezm metinlerinde *ok / ök* şekillerinde çokça kullanılır. Yalın ya da çekim ekleri almış isimler ya da isim hükmündeki kelimelerden sonra gelerek, cümle içerisinde o ismin anlamını özellikle belirtme ve pekiştirme vazifesi görür."[5] Korkmaz, bu edatın bulunduğu yere göre ifade ettiği anlamın "da / de, dahi, bilhassa, bizzat, yine, sırf, yalnız, ise, ... gelince, asla, hep, daima" gibi türlü karşılıklar ile gösterilebileceğini belirtir ve edatın "Altay, Abakan, Kazak, Kırgız lehçelerinde zarf olarak da kullanılan nitelik sıfatlarından sonra gelerek, bu sıfatları pekiştirilmiş birer zarf hâline getirdiğini"[6] de ifade eder.

Zeynep Korkmaz, bir diğer çalışmasında *ok / ök* edatını, "isim ve isim soyundan bir kelimeye gelerek anlamını kuvvetlendiren ek veya ekleşmiş edat" olarak tarif ettiği *pekiştirme eki* başlığı altında değerlendirir ve şu örnekleri verir: ET. *timin+ök* "hemencecik", *neçük* < *neçe+ök* "nasıl", *amtıçak* < *amtı+ça+ok* "hemen, şimdi" vb[7].

Türk dilinde edatlar üzerine geniş bir araştırma yayımlayan Necmettin Hacıeminoğlu, çalışmasında *ok / ök* edatına da yer verir. Hacıeminoğlu, bu edatı kuvvetlendirme edatları içinde değerlendirir ve edatın genel olarak "da / de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak, sadece, hep vb." anlamlarını verdiğini belirterek "Bu edat Türk dilinin Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezm sahası metinlerinde oldukça yaygın bir kullanılışa sahiptir. Bu edat kullanılışı bakımından Türkiye Türkçesindeki *da / de*'ye

---

[1] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara 1992, s. 122.

[2] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul 1988, s. 344.

[3] Annemarie Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri,* çev. Mehmet Akalın, Ankara 1988, s. 105.

[4] Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford 1972, s. 76.

[5] Zeynep Korkmaz, "Türkçede *ok / ök* Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, Ankara 1995, s. 99.

[6] Zeynep Korkmaz, *a.g.e.,* s. 99-101.

[7] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara 1992, s. 122.

çok benzer. Umumiyetle sonuna gelerek manasını kuvvetlendirdiği kelimenin ahengine göre kalın *(ok)* veya ince *(ök)*tür. Manası da kendisinden önceki sözün mahiyetine göre değişir."[8] der. Hacıeminoğlu, *"ok / ök* edatının cümle içindeki ikinci görevinin kelime ve cümlecikleri bağlamak olduğunu, bu açıdan Batı Türkçesindeki *da / de* edatına paralel bir kullanılışının olduğunu" söyler. "Türk dilinin diğer şivelerinden farklı olarak Batı Türkçesinde *da / de* edatının ortaya çıkıp gelişmesinin, bu sahanın *ok / ök* edatından mahrum bulunması ile izah edilebileceğini" de belirtir. Tespit edilen örneklerin değerlendirilmesine göre edat, Eski Türkçe ve Karahanlı sahasında "da / de, tam, ha işte, tıpkı, ancak, bizzat vs."; Harezm sahasında "da / de, tam, aynen, tıpkı, bizzat vs."; Çağatay sahasında "da / de, bizzat, ancak, tam, tıpkı, öyle ki vb."; Kıpçak sahasında "böylece, nihayet, artık, derhal vb."; Batı Türkçesinde "tam, hemen, aynen vb." anlamlarında kullanılmaktadır[9].

Yukarıda da belirtildiği gibi *ok / ök* edatı bugün bazı ses değişikleriyle çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmaya devam etmektedir[10]: Başk. *uk / ük*[11], Kaz. *aq*[12], Nog. *ok*[13], Tat. *uk / ük*[14], Özb. *åk / yåk*[15], Alt. *ok*[16], Hak. *oh / ök*[17], Çuv. *ah*[18]. Kendisinden önceki sözcüğün anlamını pekiştirme görevindeki bu edatın kullanım alanı kullanıldığı yazı diline göre değişiklik gösterir; kimisinde kullanımı birkaç kelime türü veya çekim ekiyle sınırlıyken, kimisinde kullanımı daha geniştir.

---

[8] Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul 1992, s. 252.

[9] Necmettin Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 252-254.

[10] M. Räsänen, *ok / ök* kuvvetlendirme edatını *enklitikler* (sonasığınıklar) içinde değerlendirir ve edatın lehçelere göre değişen şekillerini şöyle gösterir: Uyg., Sag. Blt., Kaç., Koyb. *ok / ök*, Özb. *ak,* Kaz. *uk / ük*, Oir. *ok*, Soy. *uk / ık,* Yak. *ox,* Çuv. *ax / ex.* (bk. M. Räsänen, *Materialien zur Morphologie der Turkischen Sprachen,* Helsinki 1957, s. 248.)

[11] K. M. Musayev, "Çastitsı", *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov (Morfologiya),* red. E. R. Tenişev, Moskova 1988, s. 507.

[12] Nergis Biray, "Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: *gana, qana, tek, -aq"*, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 5, S. 4 (Aralık 2008), s. 71-78. Bu çalışmada, Kazak Türkçesinde pekiştirme eki olarak kullanılan *-aq*'ın görevleri ve yanında bulunduğu kelimelerle birlikte anlamları geniş olarak incelenir. (bk. Nergis Biray, *a.g.e.,* s. 71-78).

[13] K. M. Musayev, *a.g.e.,* s. 507.

[14] F. S. Safiullina - M. Z. Zekiyev, *Hezérgé Tatar Edebi Télé,* Kazan 1994, s. 243.

[15] Stefan Wurm, "Das Özbekische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Wiesbaden 1959, s. 523.

[16] Omeljan Pritsak, "Das Altaitürkische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Wiesbaden 1959, s. 590.

[17] G. İ. Donidze, "Çastitsı", *Grammatika Hakasskogo Yazıka,* red. N. A. Baskakov, Moskova 1975, s. 249.

[18] K. M. Musayev, *a.g.e.,* s. 507.

Türk yazı dilleri içinde söz konusu edatın en geniş kullanımı Hakas Türkçesindedir. Bu yazı dilinde *oh / ök* kuvvetlendirme edatı birleşip kaynaştığı isimlerin veya isim soylu kelimelerin anlamını genel olarak "hatta; bile; daha; tam; da / de" anlamlarıyla pekiştirir[19]: *Pastuh hay-dag, hoylar andagoh*[20]. "Çoban nasılsa, koyunlar da öyledir." *Çiit tustoh çörgende, çoohtacañmın.* "Daha gençken söylemiştim."[21] *Pazım çirgeök çapsın pardı.* "Başım tam yere yapıştı."[22] vb. Hakas Türkçesinde edat isimler, sıfatlar ve zarflarla birlikte bulunduğu gibi, çekimli fiillerde kişi ve zaman ekleriyle de bulunabilmektedir: *sagın-* "düşünmek" *sagın-min-oh-ça; kil-* "gelmek" *kil-bin-ök-tér, çör-* "yürümek" *çör-ib-ök-çetken*[23], *par-* "gitmek" *par-ıb-og-ıshan*[24] vb.

Ok / ök kuvvetlendirme edatının birden çok kelime türü ve çekimli şekille birlikte geniş olarak kullanıldığı bir diğer Türk yazı dili Tatar Türkçesidir. Edat, Tatar Türkçesinde kelimelerin ilk hecesinde *o* > *u* ve *ö* > *ü* düzenli ses değişikliğinden dolayı *uk / ük* şeklinde kullanılmaktadır: *urmanga uk* "ta ormana", *bügén ük* "tam bugün"[25]. Bu yazı dilinde *uk / ük* edatı genel olarak kuvvetlendirme ve çabukluk[26] anlamları verir. Rus diliyle yazılan Türklük bilgisi çalışmalarında *çastitsa,* Tatar Türkçesinde *kisekçe* terimiyle[27] karşılanan tür içinde değerlendirilen bu edat, dil bilgisi kitaplarında genel olarak "kendisinden önceki kelimeyi pekiştirdiği" belirtilir[28]. Tatar Türkçesinde edatın kullanıldığı kelime türleri ve çekimli şekiller tespite imkân verecek şekilde sınırlıdır; edat, genel olarak, kendisinden önceki kelime veya çekimli şekli çeşitli anlamlarla pekiştirerek belirtir ve bazı kelimelerle kalıplaşır.

Tatar Türkçesinde *uk / ük* edatının görevi ve ifade ettiği anlam, geniş olarak *Tatar Añlatmalı Süzlégé*'nde açıklamasını bulmuştur. Bu sözlüğün 3. cildinde *Uk* madde başında, edatın zarflardan sonra gelerek "pek"

---

19 G. İ. Donidze, *a.g.e.,* s. 249.

20 B. A. Serebrennikov-N. Z. Hacıyeva, *Türk Dillerinin Müqayiseli Tarihi Qrammatikası,* çev. Tofik Hacıyev, Bakü 2002, s. 316.

21 Erdal Şahin, *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin),* İstanbul 2007, s. 55.

22 Erdal Şahin, *a.g.e.*, s. 94.

23 G. İ. Donidze, *a.g.e.,* s. 249.

24 Gürsoy-Naskali, Emine-Viktor Butanayev-Erdal Şahin-Almagül İsina-Leysen Şahin-Aylin Koç, *Hakasça-Türkçe Sözlük,* Ankara 2007, s. 331.

25 Nicholas Poppe, *Tatar Manual,* Bloomington 1965, s. 85.

26 M. A. Segıytov, "Kisekçeler", *Tatar Grammatikası II Morfologiya,* red. Z. Zekiyev, D. G. Tumaşeva, F. M. Hisamova, Moskova-Kazan 2002, s. 408.

27 Emine Gürsoy-Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu,* Ankara 1997, s. 36.

28 Mustafa Öner, çağdaş Kıpçak lehçelerinden Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerinin ses ve şekil bilgisini karşılaştırarak incelediği eserinde Tat. *uk / ük* ve Kaz. *-aq*'ı "sona gelen bağlaçlar" içinde değerlendirmiştir (bk. Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi,* Ankara 1998, s. 245-246).

anlamında kullanıldığı; yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelerek "son hadde; tam yanına" varmayı bildirdiği; çıkma hâlindeki isimlerden sonra gelerek iş veya hareketin bunların bildirdiği yerden veya zamandan başladığını veya yapıldığını ifade ettiği; bulunma hâlindeki isimlerden sonra gelerek "tam orada; tam o zamanda" anlamını verdiği; *-GAnçI* ekli zarf fiil şekillerinden sonra gelerek, herhangi bir işin bir şeyden önce düşünüldüğünü veya yapıldığını anlattığı; *-GandA* veya *-IşlIy* ekli zarf fiil şekillerinden sonra "bu iş yapılırken, geç kalmadan" anlamını verdiği; *-GAç* ekli zarf fiil şekillerinden sonra gelerek çabukluk bildirdiği; diğer bazı zarf fiil şekillerinden sonra gelerek "hatta; bile" anlamında kullanıldığı belirtilir. Ayrıca, *şundıy uk* şekliyle herhangi bir şeyi başka bir şey ile karşılaştırıp, onların benzerliğini, aynı olduğunu veya tamamen uygunluğunu; *şul uk* şekliyle birinin veya bir şeyin değişmeden, hep aynı şekilde kaldığını veya bir şeyin yinelendiğini; *şunda uk* şekliyle iş veya durumun bir yerde ve zamanda toplandığını ve geliştiğini bildirdiği ifade edilir[29]. Sözlükte söz konusu edatın yanında bulunduğu bütün kelime türleri ile çekim ekleri verilmemiş ve bu edatın yeni bir anlam ifade etmek üzere kalıplaştığı şekiller tam olarak gösterilememiştir. Bu durum, edatın birlikte bulunduğu kelimeler, kelime türleri ve ekler yönünden incelenmesini ve kullanıldığı yerlerde ifade ettiği anlamların genişçe değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Tatar Türkçesinde *uk / ük* edatının birlikte bulunduğu kelimeler, kelime türleri ile çekimli şekiller ve bunlarla birlikte ifade ettiği anlamlar şöyledir:

1. İsimlerle birlikte

Tatar Türkçesinde, cümlede dolaylı tümleç görevinde yer bildiren ve zarf tümleci görevinde zaman veya sebep bildiren çekimli isimler veya kelime grupları *uk / ük* edatıyla pekiştirilir:

a. *Uk / ük* edatı, cümlede dolaylı tümleç olarak yer bildiren çekimli isimlerden veya kelime gruplarından sonra gelerek, yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin başladığı, gerçekleştiği ve yöneldiği yeri "tam; daha" veya "ta" anlamlarıyla kuvvetlendirir. Edat, çıkma hâlindeki isimlerden sonra gelerek bu isimle birlikte fiilin "tam" bildirilen yerden başladığını, bulunma hâlindeki isimlerden sonra gelerek bu isimle birlikte fiilin "tam" bildirilen yerde gerçekleştiğini, yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelerek ise bu isimle birlikte fiilin "tam" bildirilen yere yöneldiğini[30] ifade eder:

Yıraktan uk *kıçkırtıp, karşıbızga parohod kilép çıktı.* (NÖ: 342) "Ta uzaktan düdük çalıp, karşımıza vapur çıkıverdi."

Sadıyk helfe, iké kulın gıybadet kılgandagıday tézéne kuygan kiléş, küzlerén yomıp ***dönyadan uk*** *kitté.* (G: 187) "Sadıyk Hoca, iki elini iba-

---

[29] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova-L. R. Gaynenova-F. E. Ganiyev-M. G. Möhemmediyev-Ş. S. Hanbikova-R. G. Ehmetyanov, *Tatar Añlatmalı Süzlégé,* C. 3, Kazan 1981, s. 303.

[30] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

det eder gibi dizine koymuş bir şekilde, gözlerini yumup iyice dünyadan uzaklaştı."

Belki, bu tiskeréné ***monda uk*** *çigéndérép bulır idé?* (G: 282) "Belki, bu inatçıya tam burada geri adım attırmak mümkün olurdu."

Sugışnı bétérép kaytışlıy ***stansada uk*** *oçrattım üzén.* (YK: 138) "Savaşı bitirip dönerken tam istasyonda rastladım kendisine."

Zifa buylı, zeñger küzlé, ***iñbaşlarına uk*** *töşép toruçı citéndey çeçlé bér hatın yılmayıp kilép çıktı.* (TC: 187) "Zifa boylu, mavi gözlü, ta omuzlarına düşen lepiska saçlı bir kadın gülümseyerek çıkageldi."

Alar çéñlep-doñlap, cırlap-çéltérep yörekke kagıldı, koyaş çıkkandagı cılı nur kébék tire-yünge ceyéldé, kükke küterélép elle kaylarga - ***Ik buylarına Kükelé yaklarına uk*** *taraldı.* (TC: 189) "Onlar çınlayıp ezgi söyleyerek kalplere dokundu, güneş doğarkenki sıcak ışıklar gibi çevreye yayıldı, göğe yükselip çok uzaklara, ta Ik boylarına, Kükeli civarına kadar gitti."

b. *Uk / ük* edatı, cümlede zarf tümleci olarak zaman bildiren çekimli isimlerden sonra gelerek yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin zamanını "daha; ta; tam" anlamlarıyla kuvvetlendirir:

Bérénçé yılnı uk *miné fakultet komsomol komitetına saylap kuydılar.* (NÖ: 349) "Daha birinci yılda beni fakülte komsomol komitesine seçtiler."

Belekey Kükéléden ***kaytıp kérüge ük*** *Ferit cizneséne Zöbercetnéñ Alabugaga kitkenlégén eytti.* (TC: 173) "Küçük Kükili'den döner dönmez Ferit, eniştesine Zöbercet'in Alabuga'ya gittiğini söyledi."

Ul herkön ***irtengé öçlerde ük*** *uyana da gaciz bulıp tilmérép yata.* (TC: 189) "O her gün ta sabah üç civarında uyanır ve acizlikle sızlanıp yatar."

İmtihan birgen vakıtta uk*, Mirza abıylar österide yeşiysém kilmiyçe (indé yeş bebeyleré de bar), tulay torakka urnaştım.* (NÖ: 349) "Daha sınavları verirken, Mirza abilerin üstünde yük olarak kalasım gelmeyerek -artık küçük çocukları da var- yurda yerleştim."

Bérénçé adımıñnan uk *kansız bulsañ, başkalar da kaçışıp bétmeslermé?* (STU: 186) "Ta ilk adımını atarken merhametsiz olursan, diğerleri de kaçışıp gitmezler mi?"

Uk / ük kuvvetlendirme edatı *şul* "şu; bu" zamirinin bulunma hâli şeklinden sonra gelerek bu çekimli şekille birlikte *şunda uk* biçiminde kalıplaşmış olarak "tam o anda, tam o zamanda" anlamıyla kullanılır[31]:

Şul kıska gına vakıt éçénde ul elégé başbaştak ir turında işétép bélgennerén de iséne töşérép ölgérdé, ***şunda uk*** *tiyéşlé kararga da kilép ölgérdé.* (STU: 181) "Bu kısa zaman dilimi içinde o, bu serseri kişi hakkında duyup öğrendiklerini de hatırlayıverdi, tam o anda gereken karara varıverdi."

c. *Uk / ük* edatı, cümlede zarf tümleci olarak yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin gerçekleşmesindeki sebep veya aracı bildiren çıkma hâlindeki isimlerden sonra gelerek bunları "bile; hatta" anlamlarıyla kuvvetlendirir:

---

[31] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

Nevşirvan abzıy alay yemséz tavış birmese de, ***anıñ kapka tavışınnan uk*** *kazlar sagayıp kala.* (N: 169) "Nevşirvan Abi öyle kötü ses çıkarmasa da, onun kapıyı açış sesinden bile kazlar pür dikkat kesilir."

Béz, Agıydél buyında üsken malaylar, parohodlarnı ***tavışlarınnan uk*** *tanıy idék.* (NÖ: 342) "Biz, Agıydil boyunda yetişen oğlanlar, vapurları hatta seslerinden tanıyorduk."

Kunaknıñ mondıy söalné önemevé ***anıñ tavışı kırıslanudan uk*** *sizéle idé.* (G: 301) "Konuğun böyle bir soruyu uygun bulmaması onun sesinin sertleşmesinden bile belliydi."

Ayrıca, halk edebiyatı eserlerinde *uk / ük* edatı, seyrek olmakla birlikte, özne veya nesne olan isimlerden veya kelime gruplarından sonra gelerek bunların ifade ettiği anlamları pekiştirebilir:

Biyék te géne, biyék öylerden / ***töténner ük*** *çıgar kıl kébék.* "Yüksek de, yüksek evlerden dumanlar da çıkar kıl gibi." (YKTC: 178)

Agıydélkeyge, ay, töşerbéz, / ***kolaçlar uk*** *salıp la yözerbéz.* "Sevgili Agıydil'e, ay ineriz, kulaç da atarak yüzeriz." (YKTC: 121)

2. Zarflarla birlikte

Uk edatı, fiilin tarzını ve zamanını bildiren veya derece bildiren zarflardan sonra gelerek bu zarfların bildirdiği anlamları pekiştirir.

a. Cümlede yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin tarzını bildiren zarflarla birlikte kullanılarak, zarfın bildirdiği anlamı "pek" anlamıyla kuvvetlendirir[32]:

Nikader avır, nikader rehimséz bulsa da, kaygı-hesret yeşlék maturlugın ***böténley ük*** *tomalıy almagan.* (G: 69) "Ne kadar ağır, ne kadar acımasız olsa da, üzüntü gençlik güzelliğini tamamen örtememiş."

Kazanda muzıka tehnikumına urnaştırıp kaytkannan birlé, Zeyniya buyga ***sizélérlék ük*** *üsép kitken idé.* (G: 289) "Kazan'da müzik meslek okuluna yerleştirilip döndükten itibaren, Zeyniya boyca sezilecek kadar büyümüş idi."

Anıñ bélen aldan söyleşép kuyılmavına borçılsa da, ul ***tiz ük*** *üzén-üzé yuvattı.* (G: 268) "Onun ile önceden konuşup halletmemeden dolayı kaygılansa da, çabukça kendi kendini yatıştırdı."

Kart, ***yahşı uk*** *yañgırav tavış bélen cırlap ta ciberdé.* (KH: 233) "İhtiyar, iyice çınlamalı bir ses ile şarkıya da başladı."

Kullarımnıñ atna éçénde kabarıp tişélüvé, kükrek, kalak söyekleréneñ rehet sızlavı ülém kaygısın basmasa da, mehebbet sagışın ***yarıysı uk*** *bastı.* (NÖ: 344) "Ellerimin bir hafta içinde kabararak patlaması, göğüs ve sırt kemiklerinin rahatça sızlaması, ölüm endişesini gidermese de aşk acısını bayağı hafifletti."

Ayrıca, *şulay* "şöyle, öyle" zarfı *uk* edatıyla birlikte "aynı şekilde" anlamıyla *şulay uk* şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılır: *Üzé turında ul* ***şu-***

---

[32] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

lay uk *bérni söylemedé.* (STU: 197) "Kendisi hakkında o aynı şekilde hiçbir şey söylemedi."

Cümlede yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin tarzını soru yoluyla açıklayan *niçék* "nasıl" kelimesi de *ok / ök* edatının *neçe+ök* > *neçik* > Tat. *niçék* şeklinde birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur.

b. *Uk / ük* edatı, cümlede yüklemin veya fiilimsi öbeğinde fiilin zamanını bildiren zarflarla birlikte kullanılarak, zarfın bildirdiği zamanı "tam; hemen" anlamıyla kuvvetlendirir:

Kileçek tormışıgızını bozıklıktan başlamas öçén, ***bügén ük*** *nikah ukıtırga kirek.* (G: 29) "Gelecek yaşamınızı bozukluktan başlamamak için, hemen bugün nikah kıymak gerek."

Kérféklerén tüben töşéréb, ul şuşı soravga cavap ézledé, cavapnı ***hezér ük*** *tabarga kirek idé.* (TC: 73) "Kirpiklerini indirerek o bu soruya cevap aradı, cevabı hemen o an bulmalıydı."

Tanış keşéséne ul Mizhet kitü bélen tönle şıltıratkan, tégésé ***irtege ük*** *kaytıp cit, digen.* (TC: 173) "Tanıdığına o Mizhet gider gitmez geceleyin telefon etmiş, diğeri "Hemen yarın dön!" demiş."

Sin, yözbaşı, nişlep anı ***başta uk*** *eytmedén?* (STU: 193) "Sen, yüzbaşı, niçin bunu ta baştan söylemedin?"

Küñélé ***aldan uk*** *bérer hevéf sizdémé, niçékmé, emma Sacide ayırılışunı bik avır kiçérdé.* (G: 16) "Gönlü ta önceden bir korku sezdi mi, nasıldır, ama Sacide ayrılığı pek ağır hissetti."

c. *Uk / ük* edatı, *bik* "pek; çok", *şaktıy* "gayet, oldukça", *şul derecede* "o derecede" gibi derece bildiren zarflarla birlikte kullanılarak bu zarfların anlamlarını kuvvetlendirir:

Kém bélé kileçekné- anıñ heléndegé tol hatınga ***bik ük*** *kiris bulu da kiléşép bétmiy kayçagında.* (STU: 193) "Kim bilir geleceği, onun durumundaki dul bir kadının çok fazla sert olması uygun olmayabilir bazen."

Şaktıy uk *kızmaça helde Zinnet kilép kérdé.* (G. Beşirov)[33] "Oldukça sarhoş bir hâlde Zinnet gelip girdi."

Alay da helé ***şul derecede ük*** *avır buluvın Hantimér énéséne béldérmeske tırıştı.* (G: 131) "Öyle de hâli o derecede ağır olduğunu Hantimir küçük kardeşine bildirmemeye çalıştı."

3. Sıfatlarla birlikte

Uk / ük edatı, sıfat tamlaması içinde başka bir ismi belirten sayı sıfatı *bér* "bir" ve işaret sıfatı *şul* "bu; şu" ile *şuşı* "bu; şu" kelimelerinin ifade ettikleri anlamı kuvvetlendirip "aynı" anlamıyla *bér ük, şul uk, şuşı uk* şekillerinde kalıplaşmış olarak kullanılır:

Şulay iterbéz, -didé yözbaşı Ciren, ***bér ük süz****né kabatlap.* (STU: 186) "Öyle yaparız, dedi Yüzbaşı Ciren, yine aynı sözü tekrarlayarak."

---

[33] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

Açuvı-yarsuvı ez géne de kimémegen, ***şul uk vakıt****ta saklık, uyaylık toygısın da yugaltmagan Albuga kırın küzé bélen géne anıñ herbér xereketén küzetép tordı.* (STU: 181) "Kızgınlığı azıcık da olsa azalmamış, aynı zamanda dikkat ve uyanıklık duygusunu da kaybetmeyen Albuga yan gözle onun her bir hareketini gözleyip durdu."

Bu ***şuşı uk*** *işégaldında üzéne ayırım bér öy bulıp, béz karagan terezeden, küp bulsa, bér yöz metr cirde idé.* (NÖ: 356) "Bu aynı avluda kendine özgü bir ev olup, bizim baktığımız pencereden en fazla yüz metre yerde idi."

Ayrıca, *uk / ük* edatı *alay* "öyle" sıfatıyla birlikte kullanılarak bu sıfatın bildirdiği anlamı kuvvetlendirir: *Tabigaté bélen ul* ***alay uk*** *batırlardan tügél idé.* (G: 186) "Doğası yönünden o öyle yiğitlerden değil idi."

Tatar Türkçesi yazı dilinde, *uk / ük* edatının bunların dışında diğer tür sıfatlardan sonra gelerek bunların anlamlarını pekiştirmesi dikkati çekmez. Ancak, halk edebiyatı eserlerinde edat, seyrek de olsa, bazı niteleme sıfatlarından sonra gelerek bunların ifade ettiği pekiştirebilmektedir:

Sagınamın da, enkey, sargayamın, / yabıgamın ***yat uk*** *illerde.* "Özlerim de annem, sararırım, zayıflarım yad da ellerde." (YKTC: 189)

4. Zamirlerle birlikte

Uk / ük edatı, dönüşlülük zamiri *üz* kelimesinden sonra gelerek bu zamirin anlamını pekiştirir ve bu kelime ile birlikte *üzé ük* biçiminde "bizzat kendisi; kendi başına" anlamıyla kalıplaşmış olarak kullanılır:

Temén bélép, yaratıp totınsañ, ul ***üzé ük*** *siña yerdemge kile.* (N: 180) "Tadını alıp severek girişirsen o kendisi bile sana yardımcı olur."

Méne hezér şakır-öy işégé açılır da, Mörşide şoma idennen şuvıp kına atlap kélené küterér hem takta işék indé ***üzé ük*** *kayırılıp açılıp kiter.* (YK: 157) "İşte şimdi kapıyı vurur, kapı açılır ve Mörşide kaygan zeminden kayarcasına gelerek kilidi kaldırır ve tahta kapı artık kendiliğinden açılıp gider."

Tatar Türkçesinde, *uk / ük* edatının bunların dışında diğer zamirlerden sonra gelerek bunların anlamlarını pekiştirmesi dikkati çekmez[34].

5. Edatlarla birlikte

Uk / ük edatı, özellikle *bélen* "ile", *kébék* "gibi"[35], *şikéllé* "gibi", *kader* "kadar", *birlé* "beri" gibi son çekim edatlarından sonra gelerek bu edatların anlamlarını kuvvetlendirir:

---

[34] Kaare Thomsen, Tatar Türkçesinde, seyrek de olsa, birinci kişi zamiri *min* ile *ük* edatının "bizzat ben" anlamıyla *min ük* şeklinde kullanıldığından bahseder (bk. Thomsen, Kaare, "Kasantatarische und die Westsibirischen Dialekte", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Verlag Steiner, Wiesbaden 1959, s. 420.)

[35] Tatar Türkçesinde benzerlik bildiren bu edat, yine *ok/ök* kuvvetlendirme edatının *kibi+ök* > *kibik* > Tat. *kébék* şeklinde birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. (bk. L. S. Levitskaya-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Leksiçeskiye Osnovı na Bukvı K-Q),* Moskova 1997, s. 16 ve bk. Zeynep Korkmaz, "Türkçede *ok / ök* Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* 1. c., Ankara 1995, s. 109.)

Mısır mekamé bélen ük *bulmasa da, kükrek tulı tın - suzıp kına sala torgan idék üzén!* (NÖ: 355) "Mısır makamı ile tam olmasa da, göğüs dolusu nefesle uzatarak söyleyiverirdik onu."

Ul da ***abıysı kébék ük*** *taza, yavız, komsız bér kéşé idé.* (STU: 181) "O da aynı abisi gibi yapılı, kötü tabiatlı, açgözlü bir kişi idi."

Kommunistlar kötéphanesé, ***bufétları şikéllé ük,*** *bay.* (YBD: 86) "Komünistlerin kütüphanesi, kantinleri kadar zengin."

Yırak babalarıbız hunnar ***bézné̃ñ eraga kader ük*** *korıç koygannar.* (DY: 399) "Eski atalarımız Hunlar ta milattan önceye kadar çelik dökmüşler."

Fehémné̃ñ ***bayadan birlé ük*** *süz kuşası kilép utıra ide.* (G: 324) "Fehim'in çoktandır lafa giresi geliyordu."

6. Fiillerle birlikte

Tatar Türkçesinde, *uk / ük* edatının Aral-Sayan grubu Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde olduğu gibi çekimli fiillerle ve fiilimsi şekilleriyle birlikte geniş kullanımı bulunmamaktadır. Tatar Türkçesinde *uk / ük* edatı fiilimsilerden sadece zarf fiil şekillerinden sonra gelerek bu zarf fiil şekillerinin bildirdiği anlamları kuvvetlendirir.

a. Edat, *-p* ekli zarf fiil şeklinden sonra gelerek "hatta; bile" anlamlarıyla bu zarf fiil ile cümlenin asıl fiili arasındaki ilgiyi pekiştirir[36]:

Rafael ***torıp uk*** *kitté hem, kılıç bélen kiskendey, kulın séltep süzge nokta kuydı.* (TC: 193) "Rafail ayağa bile kalktı ve kılıç ile keser gibi kolunu sallayarak söze noktayı koydu."

Ciren de géney atımnıñ yal-koyrıgın / sehrelergey ***çıgıp uk*** *tarıymın; / tugan-üsken cirém iséme töşkeç, / tulgan ayga* ***çıgıp uk*** *karıymın.* "Al atımın yelesini, kuyruğunu sahralara çıkıp da tararım; memleketim aklıma gelince, dolun aya çıkıp da bakarım." (YKTC: 113)

Eytem iç, avıllarıbız ***térelép ük*** *tora.* (YK: 143) "Söylüyorum ya, köylerimiz hatta birbirine yaslanıp duruyor."

Şep aşaganım hetérémde, çümele töbéne ***töşép ük*** *cittém miken, elle iyegén uçına térep, térsegéne tayanıp miña şakkatıp karap utırgan hucanı kürüge tıyıldımmı?* (YBD: 85) "İyi yediğim hatırımda, tınaz dibine hatta indim mi acaba, yoksa çenesini avucuna yaslayıp, dirseğine dayanıp bana hayretle bakıp oturan sahibi görünce kendime geldim mi?"

b. Edat, *-GandA* "-DIğIndA"; *-GAnçI* "-IncAyA kadar", *-GAç* "-IncA" ve *-IşlIy* zaman bildiren zarf fiil eklerinden sonra gelerek bu zarf fiil eklerinin bildirdiği anlama vurgu yaparak kuvvetlendirir[37]:

Ul poyezddan ***töşkende ük*** *kıstalgan idé, hezér tuvaletka kérse, Rafael törtép kürsetép köler kébék toyıldı.* (TC: 188) "O ta trenden inerken sıkışmıştı, şimdi tuvalete girerse, Rafail eliyle işaret edip güler gibi hissetti."

---

36 İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303; Zeynep Korkmaz, *a.g.e.,* s. 107.

37 İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

Her kön irte b*élen, koyaş* ***çıkkançı uk,*** *Möhemmetcan babay bézné kilép uyata.* (M. Gali)[38] "Her gün sabahleyin, güneş çıkmadan önce, Möhemmetcan Dede bizi gelip uyandırır."

*İş*é*k* ***açılgaç uk*** *alarnıñ küzleré oçraştı.* (A. Şamov)[39] "Kapı açıldığı an onların bakışları rastlaştı."

Aysıluga ***kaytışlıy uk*** k*érép çık sin.* (G. Beşirov)[40] "Aysılu'ya daha dönerken uğrayıver sen."

Ayrıca, halk edebiyatı eserlerinde, aynen Hakas Türkçesinde olduğu gibi, *uk / ük* edatı yüklemden sonra gelerek, seyrek de olsa, yüklemin ifade ettiği anlamı pekiştirir:

Sagınmak la tügél, sargayırsıñ, / üzégézden ***kitken ük*** *balagız.* "Özlemekle kalmaz, sararırsınız, sizden ayrılmıştır yavrunuz." (YKTC: 113)

Sonuç olarak, Eski Türkçede *ok / ök* şekillerinde kullanılan kuvvetlendirme (pekiştirme) edatı, Tatar Türkçesinde kelimelerin ilk hecesindeki *o* > *u* ve *ö* > *ü* ses değişmesiyle *uk / ük* şekillerini almıştır. Edat, Tatar Türkçesinde tarihî Türk yazı dillerindeki görev ve bazı anlamlarını koruyarak veya yeni anlamlar kazanarak kullanılagelmiştir. Bu yazı dilinde edat, özellikle cümlede yer, zaman ve sebep bildiren çekimli isim veya kelime gruplarıyla; tarz, zaman veya derece bildiren zarflarla; son çekim edatlarıyla; *-p* ekli zarf fiil şekliyle ve *-GAç, -GAnçI, -GandA, -IşlIy* ekli zaman bildiren zarf fiil şekilleriyle birlikte bulunarak bunları çeşitli anlamlarla pekiştirir. Ayrıca, Tatar Türkçesinde edat *şul, şuşı, şulay, şunda, üzé* ve *bér* kelimeleriyle birlikte yeni bir anlam ifade etmek üzere kalıplaşmıştır. Eski Türkçe *ne* "ne", *neçe* "nasıl" ve *kibi* "gibi" kelimeleriyle ise edat, *ne+ök* > Tat. *nik* "niçin, neden", *neçe+ök* > Tat. *niçék* "nasıl" ve *kibi+ök* > Tat. *kébék* "gibi" şekillerinde birleşerek kalıplaşmış olarak kullanılır.

KAYNAKLAR

Abdullin, İ. A-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova-L. R. Gaynenova-F. E. Ganiyev-M. G. Möhemmediyev-Ş. S. Hanbikova-R. G. Ehmetyanov; *Tatar Añlatmalı Süzlégé,* C. 3, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1981.

Biray, Nergis; "Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: *gana, qana, tek, -aq*", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 5, S. 4 (Aralık 2008), s. 48-83.

Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* The Clarendon Press, Oxford 1972.

Donidze, G. İ.; "Çastitsı", *Grammatika Hakasskogo Yazıka,* red. N. A. Baskakov, "Nauka" Yayınları, Moskova 1975, s. 245-252.

Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi,* Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım, İstanbul 1988.

Gabain, Annemarie Von; *Eski Türkçenin Grameri,* çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

---

[38] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

[39] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

[40] İ. A. Abdullin-S. B. Vahitova-F. M. Gazizova vd., *a.g.e.,* s. 303.

Gürsoy-Naskali, Emine-Viktor Butanayev-Erdal Şahin-Almagül İsina-Leysen Şahin-Aylin Koç; *Hakasça-Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Gürsoy-Naskali, Emine; *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Hacıeminoğlu, Necmettin; *Türk Dilinde Edatlar,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst. 1992.

Hangildin, V. N.; *Tatar Télé Grammatikası (Morfologiya hem Sintaksis),* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1959.

Korkmaz, Zeynep; *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Korkmaz, Zeynep; "Türkçede *ok / ök* Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 98-109.

Levitskaya L. S.-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin; *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Leksiçeskiye Osnovı na Bukvı K-Q),* Yazıki Russkoy Kulturı, Moskova 1997.

Musayev, K. M.; "Çastitsı", *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov (Morfologiya),* red. E. R. Tenişev, "Nauka" Yayınları, Moskova 1988, s. 504-507.

Öner, Mustafa; *Bugünkü Kıpçak Türkçesi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Poppe, Nicholas; *Tatar Manual,* İndiana University Publications, Bloomington 1965.

Pritsak, Omeljan, "Das Altaitürkische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Verlag Steiner, Wiesbaden 1959, s. 568-597.

Räsänen, M.; *Materialien zur Morphologie der Turkischen Sprachen,* StO XXI, Helsinki 1957.

Safiullina, F. S.-M. Z. Zekiyev; *Hezérgé Tatar Edebi Télé,* "Megarif" Yayınları, Kazan 1994.

Segıytov, M. A.; "Kisekçeler", *Tatar Grammatikası II Morfologiya,* red. Z. Zekiyev, D. G. Tumaşeva, F. M. Hisamova, "İnsan" Yayınları, Moskova -Kazan 2002, s. 402-414.

Serebrennikov, B. A.-N. Z. Hacıyeva; *Türk Dillerinin Müqayiseli Tarihi Qrammatikası,* çev. Tofik Hacıyev, "Seda" Yayınları, Bakü 2002.

Şahin, Erdal, *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

Thomsen, Kare; "Kasantatarische und die Westsibirischen Dialekte", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Verlag Steiner, Wiesbaden 1959, s. 407-421.

Wurm, Stefan; "Das Özbekische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I,* Verlag Steiner, Wiesbaden 1959, s. 489-524.

Zakiyev, M. Z.; "Tatarskiy Yazık", *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki),* 2. c., Moskova 1966, s. 139-154.

Zeynalov, Ferhat; *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınları, İstanbul 1993.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları:

DY Galiyev, Marsel, *Dogalı Yıllar,* Tatarstan Gazeta-Jurnal Neşriyatı, Kazan 1998.
G Beşirov, Gomer, *Gıybret,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.
KH Salahov, İbrahim, *Kolıma Hikeyeleré,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1989.
N Galiyev, Marsel, *Nigéz,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
NÖ Saryan, Hesen, *Noktalı Ötér,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1990.
STU Fettah, Nurihan, *Sızgıra Torgan Uklar,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1991.
TC Sadriyev, Foat, *Tañ Cilé,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1994.
YBD Gıylecev, Ayaz, *Yegêz, Bér Doga!,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1997.
YK Hucin, Megsut, *Yıraktagı Kıyalar,* Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1990.
YKTC Şahin, Erdal, *Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.